

**O‘ZBEKISTON KOMPOZITORLARI IJODIDA BOLALAR VOKAL-XOR  
MUSIQASINING POLIFONIK XUSUSIYATLARI VA JANR DINAMIKASI**

**Ersayim Jumabaev Miyras ulh**

[erkoshjumabaev2003@icloud.com](mailto:erkoshjumabaev2003@icloud.com)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23270214>

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada zamonaviy o‘zbek musiqashunosligida bolalar vokal – xor musiqasining polifonik xususiyatlari hamda janr dinamikasi, ilmiy – nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda pedagogik soddalik va badiiy murakkablik o‘rtasidagi dialektik munosabatlar, Yevropa kontrapunkt an‘analari hamda milliy monodik lad (maqom va folklor) tizimining sintezi natijasida shakllangan “milliy polifoniya” hodisasi ochib berilgan.

Struktur – funksional, tarixiy – qiyosiy hamda kompozitsion tahlil usullari vositasida bolalar xor repertuarining sodd monodik qo‘shiqlardan kanon, geterofoniya, erkin polifoniya va yirik kantata – syuita shakllarigacha bo‘lgan evolyutsion taraqqiyot yo‘li yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy estrada – pop tendensiyalarining akademik xor an‘analariga ta’siri va ushbu sohani rivojlantirishning amaliy – pedagogik istiqbollari asoslab berilgan.

**Kalit so‘zlar:** bolalar xor musiqasi, o‘zbek bastakorlik maktabi, polifoniya, geterofoniya, kanon, janr dinamikasi, monodiya, kantata.

**Abstract.** This article provides a scientific and theoretical analysis of the polyphonic characteristics and genre dynamics of children’s vocal – choral music in modern Uzbek musicology. The study reveals the dialectical relationship between pedagogical simplicity and artistic complexity, as well as the phenomenon of “national polyphony” formed through the synthesis of European counterpoint traditions and national melodic – modal (maqom and folklore) systems. Utilizing structural – functional, historical – comparative and compositional – theoretical analysis methods, the evolutionary path of children’s choral repertoire – ranging from simple monodic songs to canons, heterophony, free counterpoint, and large – scale cantata – suite structures is elucidated. Furthermore, the impact of contemporary pop trends on academic choral traditions and the practical – pedagogical prospects for developing this field are substantiated.

**Keywords:** children’s choral music, Uzbek school of compositions, polyphony, heterophony, canon, genre dynamics, monodicity, cantata.

Zamonaviy o‘zbek musiqashunosligida bolalar vokal - xor ijodi alohida tadqiqot yo‘nalishi sifatida shakllanib, milliy bastakorlik maktabining pedagogik-estetik va badiiy - uslubiy salohiyatini namoyon etuvchi muhim soha maqomiga ega bo‘lib bormoqda. Bolalar uchun yaratilgan xor asarlari, bir tomondan, yosh ijrochining vocal - texnik imkoniyatlariga mos, tarbiyaviy - didaktik vazifani bajaruvchi oddiy monodik yoki gomofon - garmonik qatlamdan tortib, ikkinchi tomondan, kompozitorning professional tafakkuri va milliy ohang - lad tizimini kengaytiruvchi ko‘p ovoqli, polifonik fakturaga qadar boy diapazonni qamrab oladi. Ushbu ikki qutb — pedagogik soddalik va badiiy murakkablik — o‘rtasidagi dialektik munosabat, aynan mazkur tadqiqotning nazariy negizini tashkil etadi. O‘zbekiston bastakorlik maktabining shakllanish jarayonida, xususan XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida, bolalar xor

repertuari nafaqat sifat, balki janr - uslub jihatidan ham sezilarli dinamikaga ega bo'ldi: sodda unison qo'shiqdan boshlanib, kanon, imitatsion ko'p ovozlilik, geterofoniya unsurlari va milliy maqom intonatsiyalariga asoslangan murakkab polifonik to'qimalarga qadar rivojlanish yo'lini bosib o'tdi.

Mavzuning dolzarbligi bir necha omil bilan izohlanadi. Birinchidan, milliy pedagogika va musiqa ta'limi tizimida bolalar xor sinflari, xor studiyalari va musiqa maktablarining faoliyati kengayib borayotgan bir sharoitda, ushbu jamoalar repertuarini ilmiy asoslash, tasniflash va uslubiy jihatdan tahlil qilish zaruriyati kun sayin ortmoqda. Ikkinchidan, ko'p ovozli tafakkur — o'zbek an'anaviy musiqasi uchun tarixan xos bo'lmagan, balki Yevropa professional musiqa tizimidan o'zlashtirilgan, so'ngra milliy monodik - lad negizi bilan sintezlashtirilgan hodisa sifatida — bolalar xor musiqasi misolida qanday transformatsiyalanganini kuzatish nazariy jihatdan katta qiziqish uyg'otadi. Uchinchidan, janr dinamikasi masalasi, ya'ni sodda qo'shiqdan cantata - oratoriya ko'lamidagi yirik shakllargacha bo'lgan evolyutsiya, o'zbek bastakorlik maktabining umumiy taraqqiyot qonuniyatlarini bolalar musiqasi prizmasi orqali ochib berish imkonini yaratadi.

Mazkur ilmiy gipotezani asoslash va metodologik muvozanatni ta'minlash maqsadida ishda tarixiy – qiyosiy, struktur - funksional hamda kompozitsion-nazariy tahlil usullari uyg'unligiga tayanildi. Ushbu kontekstda polifoniya tushunchasi metodologik jihatdan kengaytirilgan holda talqin etiladi: u nafaqat akademik kontrapunkt qoidalariga bo'ysunuvchi qat'iy va erkin uslub imitatsion texnikalarini, balki xor fakturasi sathida namoyon bo'ladigan har qanday ko'p qatlamli, turlararo va mustaqil ovozlar polifunksionalligiga asoslangan musiqiy-tektonik tuzilmalarni qamrab oladi. Bunga geterofoniya, burdon (ostinato-fon) ustidagi ohang rivoji, kanon, ikki va uch ovozli imitatsiya, kontrastli - polifonik qatlamlash kabi usullar kiritiladi. Mazkur kontekstda janr dinamikasi parametri bolalar xor muzikasining formoobrazovaniye (shakl hosil bo'lishi), tematizm, semantik va timbre - akustik tarkib jihatidan transpozitsiyasi hamda boyib borish evolyutsiyasini aks ettiradi. Bu jarayon sodda monodik - pedagogik qo'shiq shakllaridan — polifoniya elementlariga ega ikki - uch ovozli xor miniatyuralariga, so'ngra kantata, syuita va xor turkumlari (sikllari) kabi yirik polifaktural kompozitsion tuzilmalargacha bo'lgan vektorni belgilaydi.

O'zbekistonda professional xor madaniyatining shakllanish bosqichi XX asrning 30 – 40-yillariga to'g'ri keladi. Bu jarayon Yevropa hamda rus xor maktabining faktural - polifonik an'analari va milliy lad - intonatsiya tizimining o'zaro dialogik sintezi zaminida kechdi. Mazkur davrda an'anaviy musiqiy meros — maqom qatlamlari, folklor va dostonchilik intonatsiyalari, xor partiturasiga transkripsiyalash hamda ko'p ovozli fakturalizatsiyaga moslashtirish bosqichlarini bosib o'tdi. Bu murakkab simbioz jarayoniga S.Boboyev, M.Burhonov, I. Akbarov, M.Nasimov, I. Xamroyev, G'.Qodirov, M.Yusupov, S.Jalil, P.Xoliqov kabi kompozitorlar salmoqli hissa qo'shdilar. Aynan shu davrda bolalar uchun maxsus yozilgan xor repertuari ham asta - sekin mustaqil yo'nalish sifatida ajrala boshlandi va bu borada E. Nalbandov, N. Norxo'jayev, M. Tojiyev, A. Xoshimov, Sh. Yormatov kabi ijodkorlar «bolalar kompozitorlari» sifatida alohida

e'tirof etildi — ularning ko'p qirrali va serunum ijodi milliy bolalar xor repertuarining shakllanishida asos vazifasini o'tadi.

Mutal Burhonov ijodi bu o'rinda alohida ahamiyat kasb etadi. O'zbek bastakorlik maktabining asoschilaridan biri sifatida u xalq qo'shiqlarini xor uchun qayta ishlash borasida katta tajriba to'pladi, o'zbek, tojik, qoraqalpoq va boshqa xalqlar qo'shiqlarini ko'p ovozli xor talqinida namoyon etdi. Uning ushbu tajribasi keyinchalik bolalar xor repertuarini boyitishda ham uslubiy asos bo'lib xizmat qildi: xalq ohangining monodik - lad tabiatini saqlagan holda unga qo'shimcha ovozlar, kontrapunktik yo'ldosh partiyalar qo'shish prinsipi aynan bolalar xor musiqasida soddalashtirilgan, pedagogik jihatdan moslashtirilgan ko'rinishda qo'llanildi. Shu tariqa, katta akademik xor uchun ishlab chiqilgan polifonik usullar bolalar ijrochilik imkoniyatlariga moslashtirilib, o'ziga xos «kichik polifoniya» tizimini vujudga keltirdi.

O'zbek bastakorlari bolalar uchun yaratgan xor asarlarida polifonik tafakkurning namoyon bo'lish darajalarini shartli ravishda bir necha bosqichga ajratish mumkin. Birinchi, eng ibtidoiy bosqichda polifoniya elementlari fon-akkompanement darajasida namoyon bo'ladi: asosiy ohang bir ovozda, unga tayanch bo'luvchi ikkinchi ovoz esa burdon yoxud oddiy kontrapunktik chiziq tarzida beriladi. Bu usul yosh xonandalarning eshitish qobiliyatini ko'p ovozlilikka tayyorlashning dastlabki bosqichi sifatida pedagogik jihatdan asoslangan. Ikkinchi bosqichda kanon texnikasi faollashadi — bir xil ohangning turli ovozlarda vaqt farqi bilan takrorlanishi, bu esa bolalar xori uchun eng qulay va samarali imitatsion usul hisoblanadi, chunki u yosh ijrochilardan murakkab garmonik tafakkurni emas, balki faqat ritmik intizom va diqqatni talab etadi. Uchinchi, nisbatan murakkab bosqichda erkin kontrastli polifoniya, ya'ni ovozlarning mustaqil, biri-biriga qarama – qarshi bo'lgan intonatsion mazmun bilan rivojlanishi kuzatiladi. Bu usul, odatda, katta yoshdagi bolalar xor jamoalari, yoxud aralash yosh tarkibli kollektivlar uchun mo'ljallangan asarlarda uchraydi.

Milliy o'ziga xoslik nuqtai nazaridan alohida e'tiborga molik jihatlardan biri bu, maqom tafakkuriga xos monodik - geterofonik unsurlarning ko'p ovozli xor faktura ichiga singdirilishidir.

An'anaviy o'zbek musiqasida «ko'p ovozlilik» tushunchasi g'arb ma'nosidagi qat'iy garmonik - kontrapunktik tizimdan farqli o'laroq, bir ohangning turli ijrochilar tomonidan bir vaqtning o'zida ozgina farqlar bilan (ziynatlar, mikrovariantlar) ijro etilishi, ya'ni geterofoniya shaklida namoyon bo'lgan. Bastakorlar bolalar xori uchun asar yaratishda ushbu an'anaviy geterofonik tuyg'uni professional xor yozuvi ichiga singdirishga intiladilar. Natijada esa ovozlar formal jihatdan mustaqil bo'lsa-da, ularning intonatsion - lad negizi umumiy manbadan, xalq ohangidan, yoxud maqom yo'lidan o'sib chiqqan bo'ladi. Bu o'z navbatida, bolalar xori uchun yozilgan polifonik asarlarni Yevropa klassik kontrapunkt namunalaridan farqlab turuvchi muhim uslubiy belgi hisoblanadi.

Shu bilan bir qatorda faktura zichligi masalasida ham qonuniyat kuzatiladi. Bolalar tovush diapazoni va nafas imkoniyatlarini hisobga olgan holda, bastakorlar odatda ikki, ba'zan uch ovozli faktura bilan cheklanadilar, ovozlar orasidagi intervalik masofani keng tutmaydilar, disonanslardan ehtiyotkorlik bilan foydalanadilar va ularni tezkor hal qilishga intiladilar. Ritmik jihatdan esa, polifonik qatlamlar odatda bir - biriga yaqin bo'lgan sinxron harakatga moyil bo'ladi.

Bu esa yosh xonandalarning bir - birini eshitib, muvofiqlashtirib ijro etish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Janr taraqqiyoti nuqtai nazaridan o'zbek bolalar xor musiqasi bosqichma - bosqich rivojlanish yo'lini bosib o'tdi. Dastlabki bosqichda, asosan, bir ovozli, sodda kuplet shaklidagi pedagogic - tarbiyaviy mazmundagi qo'shiqlar ustuvorlik qildi va bular birinchi navbatda, ta'lim - tarbiya muassasalarida qo'llash uchun mo'ljallangan, matn mazmuni Vatanga muhabbat, tabiat, do'stlik, mehnat kabi mavzularni qamrab oluvchi asarlar edi. Keyingi bosqichda ikki - uch ovozli miniatyura - qo'shiqlar, kanon shaklidagi kichik xor asarlari paydo bo'ldi, bu esa xor jamoalarining professional darajasi o'sib borgani bilan bog'liq edi. Nihoyat, XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asrga kelib, yirik shakldagi asarlar bolalar xori ishtirokidagi kantatalar, syuitalar, vocal - xoreografik kompozitsiyalar maydonga keldi. Bunga misol tariqasida yirik bastakorlik ishlarida bolalar xor jamoasining alohida qatlam sifatida jalb etilishi, masalan, kantata janridagi asarlarda bolalar ovozining maxsus dramaturgik vazifa bajarishi kabi hodisalarni ko'rsatish mumkin.

Shu bilan bir qatorda, so'nggi o'n yilliklarda janr dinamikasida yana bir muhim tendensiya kuzatildi. Yani estrada - pop uslubidagi bolalar qo'shiqlarining faollashuvi va ularning an'anaviy akademik xor janriga nisbatan raqobatga kirishishi. Bu jarayon, bir tomondan, bolalar musiqiy didini zamonaviylashtirsa, ikkinchi tomondan, ko'p ovozli, murakkab polifonik fakturaga ega akademik xor asarlarining repertuardagi ulushi nisbatan kamayishi xavfini keltirib chiqarmoqda.

Bu esa zamonaviy o'zbek musiqashunosligi va pedagogikasi oldida turgan dolzarb muammolardan biridir.

O'tkazilgan tahlil yakunida shuni alohida ta'kidlash lozimki, o'zbek kompozitorlik maktabida bolalar vocal - xor musiqasi mustaqil, o'ziga xos ichki qonuniyatlarga ega badiiy tizim sifatida shakllanib, milliy musiqa madaniyatining eng dinamik va istiqbolli qatamlaridan biriga aylanib bormoqda. Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy xulosalarni quyidagi ilmiy - nazariy umumlashmalar tarzida ifodalash mumkin.

Birinchiidan, bolalar xor musiqasidagi polifonik tafakkur mexanik ravishda o'zlashtirilgan Yevropa kontrapunkt tizimi emas, balki milliy monodik-lad an'anasi bilan chuqur dialektik aloqada shakllanadigan o'ziga xos gibrid uslubiy hodisa ekanligi ko'rsatildi. Burdon, kanon, kontrastli ko'p ovozlilik va geterofonik unsurlar — bular alohida-alohida texnik vositalar emas, balki yagona estetik maqsadga, ya'ni yosh ijrochining eshitish-tafakkur salohiyatini bosqichma-bosqich, organik tarzda ko'p ovozlilikka olib chiqish maqsadiga xizmat qiluvchi yaxlit metodologik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Aynan shu nuqtada bastakorning pedagogik intuitsiyasi bilan professional kompozitsion mahorati o'zaro uyg'unlashadi. Yani, u bir vaqtning o'zida ham musiqachi - ijodkor, ham amaliy pedagog vazifasini bajaradi, bu esa bolalar xor asarini yaratish jarayonini alohida, murakkab ijodiy - metodik topshiriq darajasiga ko'taradi.

Ikkinchiidan, milliy monodik - lad tafakkuri bilan Yevropa ko'p ovozlilik tizimi o'rtasidagi sintez, shunchaki ikki tizimning mexanik qo'shilishi emas, balki yangi sifat — o'ziga xos bo'lgan «milliy polifoniya» tushunchasining shakllanishini anglatadi. Bu tushunchada ovozlarning mustaqilligi g'arb kontrapunkt me'yorlaridan farqli tarzda emas, balki umumiy intonatsion manba — xalq ohangi yoki maqom yo'li atrofida uyushgan holda namoyon bo'ladi.

Shu bois, kelgusi tadqiqotlarda ushbu hodisani alohida nazariy tushuncha sifatida terminologik jihatdan aniqlashtirish, uni umumiy musiqashunoslik fanidagi polifoniya nazariyasi bilan qiyosiy tahlil qilish katta ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, janr dinamikasi tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalar xor musiqasining evolyutsion yo'nalishi — sodda bir ovozli qo'shiqdan kanonik miniatyuralarga, undan yirik cantata - syuita ko'lamidagi kompozitsiyalarga qadar bo'lgan taraqqiyot chiziqli emas, balki spiralsimon xarakterga ega. Har bir yangi bosqichda avvalgi, soddaroq shakllar butunlay yo'qolib ketmaydi, balki yangi uslubiy - badiiy kontekstda qayta jonlanadi va boyitiladi: masalan, kanon texnikasi hozirgi kunda ham nafaqat boshlang'ich pedagogik vosita, balki yirik xor kompozitsiyalari ichida dramaturgik rivojlanish unsuri sifatida faol qo'llanilmoqda. Bu kuzatuv janr dinamikasini faqat «murakkablashuv» tamoyili asosida emas, balki funksional ko'p qatlamlilik nuqtai nazaridan tushunish zarurligini ko'rsatadi.

To'rtinchidan, zamonaviy sharoitda akademik xor an'anasi bilan estrada-populyar yo'nalishning raqobatga kirishishi masalasi alohida ilmiy - amaliy ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon nafaqat repertuar tarkibidagi miqdoriy o'zgarish, balki yosh avlodning musiqiy - estetik didi, ko'p ovozli tinglash va ijro etish madaniyatining shakllanish sur'atiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi sifat o'zgarishi sifatida baholanishi lozim. Shu nuqtai nazardan, akademik bolalar xor repertuarini yangi, zamonaviy ohang - uslub vositalari bilan boyitish, ammo shu bilan birga uning polifonik - tarbiyaviy salohiyatini saqlab qolish, bugungi bastakorlik amaliyoti va musiqa pedagogikasi oldida turgan dolzarb, hal etilishi lozim bo'lgan vazifadir.

Yakuniy xulosa sifatida shuni ta'kidlash mumkinki, o'zbek kompozitorlari ijodida bolalar vocal - xor musiqasining polifonik xususiyatlari va janr dinamikasini o'rganish nafaqat tor doiradagi uslubiy tahlil, balki milliy musiqa ta'limi tizimining istiqbolini belgilovchi strategik ahamiyatga ega ilmiy yo'nalish hisoblanadi. Ushbu sohani yanada chuqur, aniq notalangan asarlarning qiyosiy-tahliliy tadqiqi, shuningdek zamonaviy bastakorlar ijodidagi yangi tendensiyalarni ilmiy jihatdan tizimlashtirish asosida o'rganish, kelgusi tadqiqotlarining nafaqat dolzarb, balki uzoq muddatli istiqbolga ega ustuvor vazifasi bo'lib qolaveradi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Gafurbekov, T. B. Uzbek simfoniyasining ijodiy izlanishlari. Tashkent-1984
2. Jabborov, A. H. O'zbekiston kompozitorlari va musiqashunoslari. Toshkent: Yangi asr avlodi - 2014
3. Pugachenkova, G. A., & Rempel, L. I. O'zbekiston san'ati ocherklari. Tashkent-1988
4. Semenyuk, V. O. Xor fakturasi haqida qaydlar. Moskva - 2005
5. Gafurbekov, T. B. O'zbekiston kompozitorlik ijodi: uslub, an'ana va zamonaviylik. Toshkent - 2021
6. Yanov-Yanovskaya, N. S. O'zbek musiqasi va XX asr. Tashkent - 2002
7. Yormatov, Sh. Bolalar xor jamolari bilan ishlash uslubiyati. Toshkent - 2010